

Політичний ідеал як модель реалізації філософсько-антропологічних принципів державного устрою

Корнієнко В. О., канд. історичних наук, доцент (ВДТУ, м. Вінниця)

Визначення моделей оптимального взаємозв'язку філософсько-антропологічних принципів з політичним ідеалом, а через цей зв'язок — вихід на розбудову реально існуючого суспільства, було і є постійною турботою філософсько-політичної думки. У свою чергу, торжество лише абстрактних ідеалів змушує "відступати" далеко на другий план конкретність індивідуального буття і його свободу [1, с. 57].

Еволюційно-усталені елементи політичного ідеалу, що пройшли своєрідну апробацію часом явилися основою для різноманітного роду ідеологічних конструкцій, знайшли своє відображення насамперед у соціалістичних і комуністичних моделях, що реально відбилися в суспільній дійсності. В даний час появилася значна кількість публікацій, що із вершин історичного досвіду описують історичну еволюцію зазначених моделей, насамперед, через призму української державності [2, с. 3-38].

У цій статті автор більш докладно зупиниться на тих філософсько-антропологічних і політологічних принципах, що лягли в основу функціонування моделі політичної системи Сполучених Штатів Америки. І справа не тільки в тому, що США сьогодні багато хто вважає втіленням певного політичного ідеалу, але й у тому, що Конституція цієї держави, як реалізована політична модель, із незначними істотними змінами вже більш 200 років залишається незмінною, що є взагалі-то безпрецедентним випадком у політичному житті суспільства.

Щоб розібратися в цьому феномені, необхідно врахувати значимість деяких історичних чинників становлення політичної системи США, що багато в чому вплинули на принципи створення її Конституції [3].

У 1743 році виникає перше у світі американське філософське товариство, членами котрого стали не тільки американські, але і значні європейські вчені. Фактично на його рівні були закладені ідейні передумови, філософські принципи, що підготували американську революцію, котра носила в Америці свої специфічні ознаки. Невдоволені британським правлінням, тринадцять північноамериканських колоній послали в 1776 році своїх представників на Континентальний конгрес у Філадельфію. Саме там була прийнята Декларація про незалежність, розроблена Томасом Джефферсоном, що після революційної війни була підтверджена Паризьким договором 1783 року. Північноамериканські колонії стали незалежними державами-штатами. Спочатку вони заснували конфедерацію. Потім після проголошення Декларації про незалежність Континентальний конгрес запропонував Статті конфедерації, і до 1781 року їх ратифікували всі тринадцять штатів.

Створенню Конституції США передувала і велика теоретична робота її "батьків-фундаторів" — Т.Джефферсона, О.Гамільтона, Дж. Медісона й ін., в якій вивчалася діяльність урядів європейських держав — Греції, Швейцарії, Голландії. Теоретичними джерелами Конституції були: ідеї епохи Просвітництва — Вольтера, Русо, Монтеस्क'є й інших мислителів; практичний досвід самих американських колоній у їхній боротьбі за незалежність, британські традиції представницької влади і, насамперед, верховенство закону, демократичні традиції, що у свою чергу ґрунтувалися на ідеях Дж.Лока. Характерно, що основними гаслами американської Конституції є: "Життя", "Свобода", "Щастя" (на відміну від французької — "Свобода", "Рівність", "Братерство"). У цьому у великому ступені відбита філософська думка:

Життя — дане людині від Бога і ніхто не вправі відняти його. Держава повинна захищати життя людини, але її може захистити й окремих індивід, у тому числі і зі зброєю в руках, якщо це буде потрібно. Життя повинне бути гідне людини, але людина і суспільство повинні створювати умови для досягнення гідного життя. Одним із таких важливих умов є власність. Звідси, таким чином, впливав наступний принцип: громадянином може бути лише той, хто володіє власністю. При цьому справа кожного громадянина — яким способом будувати своє життя. На думку батьків-фундаторів американської держави «природна» нерівність здібностей людини була очевидним і визначальним чинником у житті всякої держави. Неминучим результатом такої нерівності стають розходження у володінні власністю, що, у свою чергу, є причиною поділу суспільства на класи: «Ті, хто володіють нею (власністю), — писав один з авторів «Федераліста» Дж. Медісон, — і ті, у кого її немає, завжди складають у суспільстві групи з протилежними інтересами». Нерівність у володінні власністю і, як результат, розподіл суспільства на класи — імущу меншість і незаможну більшість — визнавалася неминучим. За даних умов завдання держави полягало в тому, щоб підтримати природний хід речей, як-от: послідовно представляти інтереси меншості з тим, щоб нерівні здібності придбання власності, як і сама власність, були надійно захищені від тих, хто цими здібностями не володіє або володіє в меншому ступені: «Захист здібностей і дарувань — перша турбота уряду. Від захисту різноманітних і нерівних здібностей придбання власності безпосередньо залежать різноманітні за ступенем і характеру форми власності» [4, с. 80].

Свобода — виходить за рамки природної свободи і переходить у громадянську свободу. Принцип природної свободи — діяти за своїм бажанням і примхами. Громадянська свобода — діяти і жити так, щоб не порушити свободу інших індивідів, не завдавати збитку загальному інтересу. Частиною громадянської свободи є свобода політична: участь у загальних справах, право обирати і бути обраним, займати суспільні і державні посади, мати відповідальність перед суспільством тощо.

Щастя — це задоволення своїм життям, що, на думку американців, пов'язано з наявністю власності та її захистом. Дж. Вашингтон увів нове понят-

тя — "соціальне щастя" — своєрідна гармонія в суспільстві між його громадянами. Х. Девід у так званих "Листах про щастя" увів ще один вимір — І "національне щастя" — коли всі нації мешкають у злагоді і згоді.

Але власний текст — це ще не вся Конституція. У 1791 році її доповнив "Білль про права" — це ще десять поправок, головний напрямок яких полягав в гарантуванні прав і свобод людини від втручання держави. За весь період існування Конституції США було усього внесено 26 поправок. Але, мабуть, до найбільших цінностей цієї Конституції відносяться її структурні філософсько-антропологічні принципи, що лягли в основу політичного ідеалу і були покликані забезпечити неможливість зловживання урядовою владою

1. Верховенство закону

Цей принцип означає, що в усіх своїх діях уряд повинен керуватися Законом, а не бажаннями. Немає жодних причин для порушення Закону. Закони можуть прийматися тільки уповноваженими на те державними органами (Конгресом). Проте, закони, прийняті Конгресом, можуть мати силу лише тоді, коли їх ухвалить Президент. Це є своєрідною формою контролю виконавчої влади над владою законодавчою. Тільки Верховний суд може скасувати закон, визнавши його неконституційним.

2. Суверенність або верховенство влади народу

Цей принцип є фундаментальним принципом американської демократії, що підтверджує владу народу. Конституція США і починається саме такими словами: "We the people of the United States...". Тобто — усе від імені народу. Основою цього принципу є теорія "суспільного договору" Дж. Локка як аргумент проти влади монарха й у протигагу абсолютної монархічної влади. Але який же сутнісний зміст поняття "народ" по-американськи? Воно зазнавало змін в процесі історичної еволюції США. Так, спочатку це поняття вичерпувалося виразом "вільні люди", "вільні чоловіки" (жінки в це поняття не включалися!). Не поширювалося воно спочатку на чорне населення США, на молодь, що не сплачувала податки. За політичними поняттями у США, лише той, хто сплачує податки може бути повноправним громадянином країни. Люди, що не мали власності, також не включалися в поняття "громадянин". Лише наступні поправки в Конституції США "визнали" ці категорії населення.

3. Поділ влади

Основою даного принципу є ідеї Монтеस्क'є і Локка. Тобто, не пройшло і 30 років після виходу у світ роботи Монтеस्क'є "Про дух законів"(1748), як американські мислителі реалізували їх у своїй Конституції. "Батьки-фундатори" не хотіли бачити ні надмірного посилення якоїсь гілки влади, ні влади, позбавленої ефективності у своїй діяльності. Для них було важливо знайти протигагу влади, збалансувати їх із тим, щоб одна влада не зростала за рахунок іншої. До речі, американське розуміння тиранічного правління саме і полягало в перевищенні однієї влади над іншою.

Перед "батьками-фундаторами" Конституції стояла і така проблема: якщо представники всіх трьох видів влади — законодавчої, виконавчої і су-

дової стануть діяти спільно? І якщо більшість виборців висловляться за тиранічне правління? У цьому випадку в дію вступає четвертий принцип:

4. Підзвітність і збалансованість влади

У Конституції США передбачається така взаємозалежність, що не дозволяє одній владі піднятися над іншою. Кожна влада наділяється значною долею самостійності. Наприклад, Президент призначає суддів Верховного суду. Це є його прерогативою, але лише за згодою сенату, що затверджує це призначення. Отже, влада Президента вже не може бути абсолютною. Проте рідко буває так, щоб кандидатура, висунута Президентом, затверджувалася з першого разу. Як правило, таке затвердження відбувається з третього, а то і з четвертого заходу, коли усі вимоги Сенату враховані. Тоді ця кандидатура в судді, із боку Президента, затверджується довічно. Прийняти закон може лише Конгрес — це його прерогатива, але Президент має право накласти "вето" на рішення Конгресу і, таким чином, відкласти прийняття закону. Але навіть у випадку згоди Президента і Конгресу, існує ще Верховний суд, що може визнати закон таким, що суперечить Конституції.

З іншого боку, для посилення контролю над урядом, персонал кожного сектора влади обирається незалежним шляхом. Президент — незалежною колегією виборців; судді — Президентом; сенатори — спочатку вибиралися членами законодавчих зборів штатів, а потім практично прямим голосуванням; члени палати представників — прямим голосуванням. Сенат вибирає законодавчі збори штатів за Конституцією, а членів палати представників — прямим голосуванням (хоча, по суті, сьогодні і президент і сенатори обираються в результаті прямих виборів).

5. Нагляд з боку судів за правомірністю законів і їхнього дотримання
Даний принцип означає, що федеральні суди мають право визначати відповідність закону або його окремих частин як на рівні союзу, так і на рівні Конституції США, що передбачено статтею 6, II-го розділу Конституції. Відповідно, на рівні штатів ці функції виконують суди штатів. Так, уперше Верховний суд визнав одне з положень Закону про судову систему в 1789 році суперечною Конституції США вже в 1803 році. У 30-і роки ХХ сторіччя Конгрес у зв'язку з проведенням "Нового курсу" Д. Рузвельта [5, 146-156.], визнав ряд його положень неконституційними. Рузвельт був настільки обурений, що вніс законопроект у Конгрес, котрий передбачав відставку судів Верховного суду за віком і розширенням його складу за рахунок кооптації молодих ліберальних судів. Проте, хоча Рузвельт і одержав певну підтримку серед членів Конгресу, у нього нічого не вийшло, тому що це рішення було визнано неконституційним.

6. Верховенство цивільної влади у військових справах

Цей принцип означає, що Збройні сили підпорядковані цивільній адміністрації. Відповідно до розділу II, статті II Конституції, Президенту даються великі повноваження: він є головнокомандуючим Збройними силами. Відповідно до цього принципу. Міністр оборони також є цивільною особою.

У відповідності зі статтею I, розд. 8, Конгрес здійснює фінансування армії, тільки він може затверджувати бюджет за статтями витрат Збройних

сил. Тим самим не тільки Міністр оборони, Президент, але і Конгрес здійснює реальний контроль над Збройними силами. Тільки Конгрес за Конституцією має право оголосити війну — це його прерогатива. Причому, наявні, але доцільні викрути по обходженню даного положення так само признавалися зрештою неконституційними. Прикладом може служити відома Тонкінська резолюція на початку війни у В'єтнамі в 1964 році, що уповноважувала президента США Л. Джонсона використовувати Збройні сили для захисту свободи населення Південно-східної Азії. Але вже коли 30 квітня 1975 року війна закінчилася, то ця резолюція була визнана як порушення Конституції США.

7. Захист індивідуальних прав і свобод

Цей принцип побудований на визнанні гідностей людини як такої. І вже в статті I розд. IX визнається, що для того, щоб заарештувати людину, необхідно спочатку через суд пред'явити їй обвинувачення. У цьому відношенні заборонено будь-якій владі діяти поза судом. Затримати людину можна не більш ніж на добу. Найбільш повно захист прав людині відбитий у "Біллі про права" і гордість американців саме і складає те, що їхні права так чітко зафіксовані в Конституції.

Можна навести досить багато прикладів із практики дотримання цих прав. Наприклад, наприкінці 40-х — початку 50-х років ХХ сторіччя сенатор Маккарті очолив кампанію переслідування комуністів. Була створена комісія із розслідування антиамериканської діяльності, улаштовувалися слухання в Конгресі з метою політичних розправ, людей позбавляли роботи, виганяли з країни тощо. Країну покидали багато прогресивних діячів, навіть Чарлі Чаплін, котрого обвинувачували в симпатіях до СРСР. Багато хто з переслідуваних тоді зверталися до положення "Білля про права", зокрема до 5-ї поправки, що забороняла домагатися показань від обвинувачуваного на самого себе.

Більш того, коли Маккарті спробував підмінити діяльність судової влади діяльністю цих комісій із розслідування, то остання була визнана незаконною, що суперечить принципам Конституції. Коли Верховний суд очолив Ерл Уоррен, ним було зроблено усе для викорчовування "маккартизму".

8. Можливість і порядок внесення змін у Конституцію

Цьому присвячена стаття V Конституції. Її творці розуміли: щоб бути довгостроковою і стабільною, вона повинна оперувати широкими, загальними поняттями, залишаючи розробку деталей для майбутніх інтерпретаторів, оскільки "великі приречення" Конституції повинні були застосовуватися до маси непередбачених проблем. І дійсно, із 1791 року було внесено усього лише 16 поправок, а скасована одна (18-а поправка про введення "сухого закону"), що говорить про надзвичайну стабільність Конституції.

Практика введень поправок така, що Конгрес повинен прийняти її до Конституції 2/3 голосів у кожній палаті. Потім вона повинна бути направлена на ратифікацію в законодавчі збори штатів, причому в даному випадку потрібно схвалення поправки вже 3/4 голосів (так, у 1974 році "планувалося"

внести 27-у поправку — про рівність прав чоловіків і жінок, проте 3/4 голосів вона не набрала і її не було ратифіковано). Лише після цього поправка входить у дію, але передбачений і інший шлях її внесення: Конгрес може скликати спеціальний Конституційний конвент обраних представників штатів (це було зроблено щодо 21-ї поправки про скасування "сухого закону"). Такий конвент може бути скликаний не тільки Конгресом, але і за вимогою 2/3 штатів в основному для того, щоб можна було оперативно прийняти те або інше рішення.

9. Принцип федералізму

Даний принцип покликаний обмежити офіційний утисок, розподіляючи повноваження між нацією і штатами, з'єднувальною ланкою між якими є особа Президента США. Він представляє виконавчу владу і творці Конституції прагнули, щоб в особі Президента була сконцентрована, насамперед, сильна влада, що змогла б забезпечити національну єдність держави [6].

Президент — є вища посадова особа. Головна його унікальність укладена в тому, що він і глава держави, і глава виконавчої влади. Тому про епоху в Америці судять насамперед по Президенту, наприклад, "епоха Рейгана" і т.д. Президент — єдина посадова особа, висунута усіма виборцями. Він обирається на 4-х річний термін, але не більш двох разів. Р. Рейган, наприклад, робив спробу переобрання тричі, але для цього необхідно було внести чергову поправку в Конституцію США, що зробити було практично неможливо.

Хоча формально Президент підпорядкований виборцям і підзвітний Конгресу, його влада неухильно здійснюється і посилюється. Жоден монарх або диктатор не має такої влади, як Президент США, обраний конституційно. І коли говорять, що політика країни робить істотний вплив на долі світу, то мають на увазі, насамперед, рішення Президента. Його функції і права зводяться, як правило, до наступного:

1/ Він глава держави, уособлення її єдності, її представник у переговорах з іншими державами. Він може очолювати державні церемонії, має виключне право милувати засуджених, приймає глав іноземних держав, наносить візити в інші країни, призначає і приймає послів тощо;

2/ Президент формує адміністрацію і призначає вищих посадових осіб — суддів федеральних судів, генерального прокурора, спрямовує всю діяльність виборчої демократії, стежить за виконанням законів (у цій якості він — відповідальний за державний порядок у країні, відповідальний за проведення економічної політики. Наприклад, термін "рейгономіка" виражає саме цю суть);

3/ Президент — головний дипломат: він призначає державного секретаря, сам очолює і веде переговори по найбільш важливих проблемах політики, підписує договори і призначає вищих посадових осіб у посольстві;

4/ Президент — головнокомандуючий збройними силами. Пентагон знаходиться під його керівництвом. Крім Міністерства оборони, існує в США ще міністерство Військово-морського флоту, сухопутних військ. Військово-повітряних сил. Президенту підпорядкований Об'єднаний комітет штабу

військ. Під його керівництвом працює ЦРУ і ФБР — зовнішня і внутрішня розвідка. Тільки Президент може віддати наказ про застосування ядерної зброї;

5/ Відповідно до статті II розділу 3-го, Президент — головний законодавець. Він може навіть пропонувати Конгресу заходи для виконання його функцій. Тобто, хто має явну ініціативу в законодавстві — Президент або Конгрес — виявити досить складно. Так, Президент від імені адміністрації виносить на розгляд проект бюджету, а відповідна комісія вносить поправки і приймає рішення з цього питання. Щорічно Президент пропонує план законодавчих ініціатив, що не звільняє Конгрес від законодавчої діяльності також. Як правило, в останню декаду року Президент США виступає з посланням про положення в країні, де він підводить результати і визначає завдання на наступний рік. Власне, цей виступ Президента визначає спрямованість діяльності Конгресу протягом усього наступного року.

У якості законодавця Президент має право "вето" — відхилення законів. Проте і Конгрес може 2/3 голосів відхилити "вето" Президента (таке траплялося за 200 років усього лише 6 разів);

6/ Президент — лідер політичної партії, його фактично висуває і фінансує партія. Проте Президент обирає віце-президента і фактично призначає голову для керівництва партією. Він же очолює виборчу кампанію в партії, постійно працює в тісному контакті з нею у Конгресі.

Автор не ставив перед собою завдання докладного роз'яснення Конституції США. Адже її суть можна зрозуміти, лише прослідкувавши, як інтерпретували і застосовували Конституцію на практиці з моменту затвердження. Важливо лише ще раз підкреслити думку про те, що в Конституції США фактично були реалізовані ті самі ідеї і філософські принципи, усталені елементи політичного ідеалу, розроблені всією попередньою соціально-політичною думкою. Їхня практична реалізація дозволила в найповнішій мірі не тільки розвивати продуктивні сили суспільства, науку і техніку, але і не гальмувати їхній розвиток.

Перелік посилань

1. Ільїн В. Свобода і тоталітаризм: філософський дискурс політичної історії // Нова політика. — 2000. — №2.
2. Соціалістичні та комуністичні моделі // Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз.— К.: Політична думка, 1996.
3. Согрин В. Становление демократии: история политической системы США // Наука и жизнь. — 1990. — №6.
4. Федералист. — М., 1993.
5. Согрин В. Новый курс Ф.Д. Рузвельта: единство слова и дела // Общ. Науки и современность. —1991. — №3.
6. Самуилов С. М. О Президентской власти в США // США: экономика, политика и идеология. — 1990. — №9.